

Brassai nyelvtudományi munkássága.

Brassai legértékesebb és legmaradandóbb hatású tudományos munkássága a nyelvtudomány terére esik. Aki a magyar nyelv alkatába és szellemébe be akar pillantani, aki vizsgálja a gondolat és beszéd egymáshoz való viszonyának pszichológiai alapjait, annak Brassai korszakos magyar nyelvészeti munkásságával meg kell ismerkednie, azt semmiképen nem mellőzheti. Egész csomó nyelvfilozófiai problémát vetett fel s olyan megoldási módokat kísérelt meg, melyeken még ma sincs túl a nyelvtudomány. A magyar mondattan lényegesebb kérdései és problémái még ma is Brassaihoz vezetnek vissza. A kutatásnak Brassaival még ma is le kell számolnia, akár az ő oldalán, akár vele szemben, állást kell foglalnia.

Brassai nyelvészeti munkásságát tulajdonképen az iskolai nyelvtanítás pszichologia-ellenes módszertelenségének felismerése indította meg. Alaposan elkészült nyelvészeti kérdésekhez való hozzájárulásra s e közben mély betekintést nyert a nyelvek életébe s a nyelvtudomány problémáiba. Foglalkozott a *klasszika-filológiával* is s e téren egy néhány értékes és tartalmas értekezése van, melyeket szempontjai eredetisége jellemez. Ő tőle e téren is lehet tanulni, még a roppant gazdag német filológiai irodalom ismerete mellett is. Foglalkozott az *összehasonlító nyelvtudomány* problémáival is, melynek irodalmát s legjelesebb képviselőit jól ismerte. A *magyar mondattan* terén arra a munkára vállalkozott, amit Bopp az alaktan terén az összehasonlító nyelvtudomány elvei és törvényei alapján olyan mintaszerűen elvégzett. S abban a tudatban és önérzetes meggyőződésben volt, hogy ezen a téren új nyomokon, maga találta ösvényeken jár — nem épen dicstelenül és sikertelenül.

Legnagyobb kedvvel és valóban a nyelv lelke mélyéig ható pillantással foglalkozott azonban a *magyar nyelv problémáival*. A nyelvben nyilatkozó filozófikumot nálunk senki olyan tisztán nem látta, mint ő. Hunfalvy, Budenz, Szarvas Gábor, Simonyi, Volf, Joanovics, hogy Fogarassyt, Imre Sándort, Szvorényit ne is említsem, nagyérdemű, elsőrangú kutatói és tudósai a magyar nyelv

törvényeinek. Brassai nem olyan rendszeres, mint ezek; nem terjed ki a figyelme a vizsgálódás eredményeinek rendszeres összefoglalására, nem ismeri olyan alaposan a régi nyelvet, annak fejlődését, nem tanulja rendszeresen a tájszólásokat és a nép nyelvét; arra igen korán született, hogy a finn-ugor rokon nyelvek tanulásával alapos ismereteket szerezzen. De egyben mindezek felett áll: senki ezek közül nem látta oly tisztán a nyelvet, a logika és főképp a pszichológia viszonyát egymáshoz, mint ő. Senki sem tekintett oly mélyen a nyelv szellemébe, mint ő. Ő volt nemcsak nálunk az első, hanem a németeket is megelőzte azzal a felfogásával, hogy a mondatba a logikai szempont eddigi uralmával szemben a *pszichológiai szempontot* kell bevinni, hangsúlyozni és érvényesíteni. A dolgok mélyéig, lényegéig hatoló finom elemző képessége olyan mélységek meglátására tette őt képessé, melyekre kora még nem volt eléggé felkészülve és iskolázva, melyeket csak a nyelvtudomány későbbi fejlődése és haladása tett nyilvánvalóvá. Gondolkodásának ez a filozófiai mélysége és beállítottsága egészen különálló és kimagasló helyet biztosít neki a magyar nyelvtudomány történetében. A magyar mondat kérdésén kívül nagyon behatóan és ismételten foglalkozott a *szórend és a hangsúly* problémájával. E tekintetben is valóságos felfedezés számba menő eredményekre hivatkozhatik.

És nagy felkészültséggel, élénk polemikus vénával, szinte ösztönös biztosságu nyelvérzéssel indította meg a magyar irodalmi és tudományos nyelvbe becsúszott *idegenszerűségek és magyartalanságok elleni küzdelmet*. Ezt a vállalkozását nemcsak Arany János, a magyar költői nyelv utólérhetetlen mestere, hanem a nagyérdemű Hunfalvy is valóságos örömmel és lelkesedéssel üdvözlök. A szelid Arany azzal biztatja: ideje, hogy ezek ellen egy erős hang szüntelenül kiáltsa a Carthaginem delendam-ot. Hunfalvy meg karikást szeretne látni Brassai kezében, amely irgalmatlanul és szüntelenül sújtson a magyar nyelv sajátos természetét éktelenítő fekélyekre.

Nyelvészeti munkásságának nem utolsó része az, amely az *iskolai nyelvtanulással és nyelvtanítással* foglalkozik, mellyel már egy előbbi fejezetben foglalkoztunk. Ez a dolog természete szerint a tanító módszer kérdéseivel függ össze, amelyekkel hosszú időn keresztül fényes eredménnyel foglalkozott.

Nyelvészeti munkásságát e szempontok szerint fogjuk tárgyalni:

- I. Küzdelmei a magyartalanságok ellen.
- II. A magyar mondat elmélete.
- III. A hangsúly és szórend.

I. Küzdelmei a magyartalanságok ellen.¹⁾

A magyartalanságok ellen való küzdelmet — ez egyik elvitathatatlan érdeme a magyar nyelvtudomány történelmében — Brassai indította meg. A 18. század végén és a 19. elején Barcafalvy és Kazinczy abból a meggyőződésből indulva ki, hogy a magyar nyelv az idegenből jövő új eszmék és gondolatok kifejezésére szegény, fejletlen, megkezdik a nyelv újítását. Kazinczy latinból és németből való fordításai rendjén sokszor érezhette a nyelv szegénységét, mikor valamely fordulat és szólam kifejezésére nem állott rendelkezésére a magyar megfelelő. Ezért megengedi a nyelv szelleme ellen vétő idegenszerűségeket is, csakhogy kifejezése szép legyen. Kazinczy működésének irányító elve az esztétikai szempont. Ő a nyelvhelyesség kérdésével egyáltalában nem törődik. Verseghy az utóbbi szempontot hangsúlyozza. E törekvések ellen léptek fel a *Debreceni grammatika* írói, de műveltségük, az egy Csokonait kivéve, meg sem közelítette a nyelvújítókét s azért tiltakozásuk eredménytelen maradt.

Az irodalmi nyelvet különösen a fordítások s a gyorsan és meggonnolatlanul dolgozó hirlapok révén a magyartalan mondatfűzések és kifejezések egész özöne lepte el. Hozzájárult ehez, hogy a tudományok nyelve ez időben még a latin volt. A nemzeti szellem felébredésével eljött az ideje annak is, hogy a tudományokat magyar nyelven műveljék. De roppant nagy nehézségek merültek fel. Miként Apáczai magyar fordításain érzik az izzadság szaga, olyan esetlenek és merevek pl. Dugonics magyar kifejezései, melyekkel a mennyiségtan és mértan fogalmait és műszavait fordítani akarja. Bugáth, a pesti egyetem orvosi karának egyik érdekes tanára, az orvosi tudományok területén kísérli meg az idegen műszavaknak magyar megfelelőkkel való pótlását. Ebből a célból teteszése szerint vágja, metszi, kurtítja és csonkítja a szókat, melyeknek sokszor eleven testébe is belevág. Mikor aztán a 60-as években *szócsintanát* (szócsinálástan) az Akadémiával is el akarja fogadtatni s mintegy szentesíttetni a tőle szabad kénye szerint kurtított sza-

¹⁾ Ezirányú működését csak röviden és elveiben ismertetjük. A részleteket l. szerző: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen c. értekezésében. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1927. 3—4. sz. és külön is: Erdélyi Tudományos Füzetek. 9. sz.

vakat, maga Toldy „titoknok“ is, különben a nyelvújítók táborának lelkes hive, kikel ez ellen. Az Akadémia a nyelvhelyesség védelmére megindítja 1872-ben a Magyar Nyelvőr t s szerkesztésével Szarvas Gábort bizta meg, kinek a pozsonyi gimnázium értesítőjében *Magyartalanságok* címen, akkor tájban jelent meg egy igen élénk tollal megírt értekezése. Ettől fogva a nyelvhelyesség tekintetében az irodalmi areopagus a Nyelvőr lett. Megállapította a nyelvhelyesség elveit s azoktól sohasem tért el, azokhoz merev következetességgel ragaszkodott. Ostorozta kiméretlenül, amit helytelennek ítélt, még ha legnagyobb íróinkról volt is szó. Így elérte azt, hogy nemsokára tekintély lett, véleményét meghallgatták, ha nem követték is mindig. És a folyóirat minden tudományos jellege mellett is, egyike volt a kor legtürelmetlenebbül várt, legtöbbet olvasott s talán legtöbbet szidott közlönyének is. Alig hunyta be Szarvas Gábor 1895-ben a szemét, az irodalmi közvélemény — mintha nyomás alól szabadult volna fel — a nyelvhelyesség kérdésében más elveket kezd hirdetni s tanítványa és a Nyelvőr szerkesztésében utódja, Simonyi Zsigmond, mestere működésének méltatásában már kénytelen kijelenteni, hogy a nyelvhelyesség kérdésében felfogása eltér Szarvasétól. És ez a Nyelvőr megváltozott irányán is meglátszik. Idézett értekezésemben azt irtam (293. l.), hogy tulajdonképeni támadása a magyartalanságok ellen 1846-ban kezdődik *Egy szavazat nyelvünk ügyében* c. cikksorozatával. Ezt az állítást most helyre kell igazítanom. Első támadása már 1844-ben megtörtént *T. cz. Szerkesztő Úr* címet viselő s Ő aláírással ellátott közleményével.¹⁾ A magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári gyűlésén szó esett arról, hogy magyar szót kellene találni a *genus* és *sexus* kifejezésére. Brassai hozzászól s azt mondja: felesleges, mert már meg van találva: *genus* = nemzetség, *sexus* = nem.

Ez a tárgyalás jó alkalom volt neki arra, hogy elmondja nézeteit a szófaragókról, „a nyelvmivelőkről“ s ünnepélyesen óvást tegyen, nehogy valaki őt is ezek közé sorozza. Egyik szenvedélye — úgymond — „az idegen nemzetek nyelvi és irodalmi fejlődését figyelemmel kísérni, de a nyelvmivelésnek nemhogy nyomát, még szavát sem találta. Sprachforscher, Sprachreiniger, Sprachlehrer, Sprachkünstler, Sprachmenger, Sprachverderber, Sprachverbesserer, Sprachmeister, Sprachkenner, Sprachgrübler; továbbá: Sprach-

¹⁾ Vasárnapi Ujság 1844. 545. sz.

kunde, Sprachfehler, Sprachschnitzer, Sprachvogel, Sprachtrichter, Sprachwissenschaft van, de Sprachbilder, Sprachbilderei nincs. Olyan az, mint a francia kertészet eljárása: az élőfát nem türte a maga természeti pompájában, hanem nyeste, metszette, alakította különböző formákra. Most ha ilyent látunk, „elhülünk belé“. A nyelvmívelést is talán nemsokára hasonló sors várja.

A „nyelvmívelés“ elvei:

1. A *szókurttítás*, helyesen *szócsonkítás*. „Hogy lehet egy nyelvnek tökélyét abban keresni, hogy szavai kurták?“ A természet kiszabta mindennek a maga mértékét. A kertész nyes olykor-olykor, de — fattyujvéseket. Ilyenek bizonyly a nyelvben is előfordulnak s ezek hadd vesszenek irgalom nélkül. De ki állapítja meg, hogy melyek ezek? A nyelv mindnyájunk közös sajátja, sorsáról határozni teljes egyértelműség kell, a zsarnok, ki a közös birtokot prokrusteszi ágyba készleti, nemzet elleni bűnt követ el.

2. A *ráfogás elve*. Gyököt, ragot épen csak akkori szükségéhez képest módosított szabályok szerint majd erre, majd arra használ, önkényesen rakja össze vagy választja szét, tetszés szerint tulajdonít nekik értelmet.

3. A *majmolás elve*. Minden idegen nyelvbéli szóval egy megfelelő magyart akarnak szembeállítani, sőt azt is kívánják, hogy ahoz minden árnyalatában és metaforáiban is hozzásimuljon.

4. *Tisztálási elv*. A purizmus eszköz is, cél is. Hasonló elvet vall a firenzei Academia delle Crusca, mely a nem tiszta toszkániaknak ítelt szavakat kiküszöbölte, úgy, hogy ma már teljes (Brassai így írja: *telies*) olasz szótárt nem lehet kapni. „Amily vétek a nyelvet törvényeiben s szellemében megsérteni, amily kötelező az írónak mindkettőt ismerni és megtartani: épen oly merész bántalom a nyelvésztől annak saját önkényét, ferde vagy hiányos nézeteit törvényül adni akarni.“ A magyar nyelv már-már „elnyomorékult“, de a bénaság „nem hatott még a szívig, nem a nemesebb életművekig — értem a nemzet tiszta magyar ajkú és idegen élet s irodalmi befolyástól menten maradt részét.“ „A csikós, a kún, a székely s más ily nemzeti osztályok tartották s tartják meg ezután is, ha van még jövőendő számára, az igazi korcstalan s ferdítettlen magyar nyelvet, nem pedig a magyar tudós társaság, mint gróf Széchenyi akará akadémiai beszédében — miért máig sem tudok megengedni az oly sok oldalról halhatatlan érdemű hazaoszlopának.“ „Derék nemzetiség biz az, mely a csupa szólási purizmus mellett a szókötésben és nyelvfordulataiban mindent, ami

bennök magyar sajtáság, kiküszöböl s idegen lopadékokkal cseréli fel. Amelynek eredeti s legtöbb fordított könyveiben minden szó, vagy inkább szótag magyar s az egész mégis csak oly magyar, amilyen Ézsau volt a kecskeszörkeztyüs Jákob.“ A nyelv tökélyesülhet, de ennek csak egy módja van: a klasszikus írók remekei. A klasszikus íróknak a szócsinálást meg lehet engedni, mert új eszme új szót igényel, de ezeknek is csak „mintegy öntudatlanul“. Aki ilyen *célből* indulna pályájára, annak, ha hatalmában volna, kaszát vetne, vagy a tilosból jobb útra igazítaná. „A nagy község pedig és minden potom ember ne „mívelje“, hanem ismerje és tanulja a nyelvet; még pedig nem a nyelvészektől, nem is a zsidótól vagy finnustól, hanem merítsen magából az élő kútfőből, a korcstalan, romlatlan magyar nemzedékek mindennapi nyelvéből.“

Ez az első támadása a magyartalanságok ellen, azért egész gondolatmenetét közöltem. Látjuk ebből, hogy álláspontja, melyből a „nyelvmívelést“ megítéli s mindvégig küzd a magyartalanságok ellen, már itt s már ekkor teljesen ki van alakulva. Élete végéig tartó hadakozásában ezek az elvek vezetik, ezeket az érveket variálja.

Következő értekezése: *Egy szavazat nyelvünk ügyében,*¹⁾ melyben az alaktannal szemben a mondatfűzés roppant fontosságára hívja fel a figyelmet.

Egy erdélyi szót használ itt: *kocsintás*, mellyel főkép az idegen nyelvből kölcsönzött, magyartalan szófűzést akarja jelölni s mely utána elterjedt a magyar nyelvtudományban (Budenz, Arany, Szarvas, Simonyi). Egy nyelvnek a jellemét nem az alaktan (etymologia), hanem szófűzési sajtásága adja, ez a valóságos „hamubutyka“, melyet szeretne szennyéből kimosdatni. A magyar nyelv organizmusa a szóképzés, de idegrendszere a mondatfűzés, melynek sajtásos vonásait szégyenlik, betyárságnak és provinciálizmusnak bélyegzik s úgy fogadják az idegenszerűségeket, mint Páris grizettjei a kozákokat.

Brassai ez értekezését 13 évvel később a Hunfalvy szerkesztette Magyar Nyelvészetben megint közzétette: *Adalék okmányok a nyelvújítás és nyelvrontás ügyében*. És kérte a hozzászólást. Hunfalvy megjegyzéseiben különösen két hibára hívja fel a figyelmet: a nyelvészek foglalkozzanak a régi magyar nyelvvel és a rokon nyelvekkel. Nem Brassainak szól egyenesen, de értsen ő is belőle.

¹⁾ Erdélyi Híradó, 1846.

Helyesli fellépését s a kocsintások ellen való küzdelmében karikást szeretne látni Brassai kezében.

Brassai 1860—61-ben: *Mégis valami a fordításról* c. Arany Szépirodalmi figyelőjében folytatja a harcot. Itt ismételten és erőlyesen kiemeli, hogy a fordítók ne a szavakra, hanem a mondatra fordítsák figyelmüket. Mert a fordítás akkor jó, ha hű az eredetihez, de nem a szóhoz, hanem a gondolathoz és stílushoz, tehát ne szó szónak, hanem mondat monda'nak feleljen meg. És akkor nemzeteti, ha úgy van „magyarul, hogy azon semmi idegen iz sem érzik“. De a fordítók nyelvérzékét a nyelvmívelés rumjával és füstös pálinkájával úgy elrontották, hogy a nyelvnek „ezt a könnyen elillanó finom zamatát“ észre sem veszik. A magyartalan szófüzések úgy állanak a nyelven, mint „magyar nadrág lapos tomporán“. Az ilyenekre: *távir* s hasonlók, „szeretne gúnyos kacajt ütni és — korbácsolni“.

Arany János, ki nyelvészeti kérdésekben sokszor egyezett Brassaival, nagy örömmel üdvözi e küzdelmében és biztatja, hogy a germanizmusok és mindenféle izmusok ellen csak kiáltsa szüntelenül a Carthaginem delendam-ot. De az összetételek tekintetében nem helyesli felfogását, mert akkor ilyen szókat: *oldalfelez, köntőrfazol, hattunyak, darázsderék*, nem lehetne használni s a költői nyelvet szegényítnők azzal. Ezért beszél Gyulai Brassai „vandál szigoráról“, mely a nyelvtani szempontból vett szoros szabályokon kívül nem enged meg semmi merészebb költői inverziót, semminemű csonkitást vagy összehuzást, archaizmust vagy soloecizmust, kitilt minden figurát a költői nyelvből; a költői nyelvet prózaivá akarja tenni. Ezért mondja: „Ég és föld különbség választ el Brassaitól“.1)

Brassai rendszeres nyelvészeti munkáiban is állandóan kitér a nyelvhelyesség kérdéseire. Csillag alatti jegyzeteiben sokszor egész terjedelmes értekezéseket ír. Gyulai csufolkodik is vele ezért s azt mondja, hogy e fontos kérdéseket a kevésbé fontosak a szövegből kiszorították. *A magyar mondat* c. terjedelmes és korszakos munkája tele van a magyartalanságokra vonatkozó éles és elmés megjegyzésekkel. Mikor a Magyar Nyelvőr megindult s az orthologia és neologia közti harc kitört, Brassai *A neo- és palaeologia ügyében* c. akad. értekezésével szólott hozzá a kérdéshez. Egyenlő hévvel és kedvteléssel osztogatja csapásait mind az orthologusoknak, mind

1) Koszoru, 1864.

a neologusoknak. Az Akadémia Ballaginak adta ki az értekezést, mondjon véleményt arról, hogy kiadható-e az akadémiai értekezések gyűjteményében. Ballagi véleménye az, hogy az értekezés irodalmi nyereség és diszére fog válni az értekezések gyűjteményének.

A neologusok azt mondják: szegény a nyelv. Brassai ezzel szemben azt tanítja, hogy szegény nyelv nincs, minden nyelv ki tudja elégíteni a maga szükségét. A nyelv gazdagítása nem sikerült, de igen az „elnyavalyítása“. És most nekitámad a Nyelvőr consortiumnak. Hevességét csak úgy lehet megérteni, ha ismerjük a körülményeket. Bodnár Zsigmond nyilatkozatából¹⁾ azt sejtethetők, hogy Brassai Budapestre vágott, talán a Nyelvőr szerkesztői állásába s minthogy az Akadémia mellőzte, e miatti bosszúsága határozta meg állásfoglalását. Ebben a felfogásban lehet némi igazság. Hiszen Brassai írásaiban sokszor panaszolja, hogy vidéken él, távol az irodalmi központtól s nem állnak gazdag könyvtárak rendelkezésére. És ismételten kikel a kotteriális pajtáskodás ellen. A Nyelvőr irányát és szellemét pedig majdnem állandóan „Nyelvőr-consortium“-nak és „Nyelvörék“-nek gúnyolja. Az is igaz, hogy Szarvas Gábor egy beküldött értekezésének egy alkalommal nem adott helyet a Nyelvőrben. Ezért állandóan piszkálták egymást s egyik sem maradt a másiknak adósa. Ha Szarvas Gábor a kolozsvári nyelvfilozófussal és nyelvfilozófiával gúnyolódik s erdélyi nyelvjárását veti szemére, Brassai azzal vág vissza a „göcseji utas“-nak, hogy a székelynek is van annyi beleszólása a nyelv kérdéseibe, mint a palócnak. Ez a kötődés és „kocódás“ közöttük Szarvasnak egész haláláig tart, sőt azután is, mert Brassai Szarvas Gábor halála után ad igazat vele szemben a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőinek. Szarvas Gábor²⁾ életrajztörredékében mondja: „Egy tisztos tudósunk s ezt hiteles forrásból tudom, mikor már végig ment s kifogyott a dorgáló s korholó szavakból, melyekkel gazdasszonyát illette, hogy a legnagyobbat mondja, amit csak mondhat, haragja s mély fölháborodása jeléül e szavakra fakad: maga — maga — maga Szarvas Gábor!“ Ez a „tisztos tudósunk“ — Brassai volt.

De Brassai állásfoglalását a Nyelvőrrel szemben nem ilyen személyes természetű érzelmi motívumok határozták meg. Hiszen ő ellenfeleitől nem érzelmi, hanem értelmi rokonszenvet kíván. Állás-

¹⁾ Gál K. Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen. Kolozsvár, 1927.

²⁾ A három tanács. Életrajztörredék. Magyar Nyelvőr, 1895.

foglalásánál a döntő mozzanat az volt, hogy a Nyelvőr — s ezt még legkitartóbb hívei is elismerték és hibáztatták is — különösen kezdetben megelégedett, amint Brassai mondta: a „szótagok hasogatásával“, vagy amint Arany kifejezte, „szavak egérfarkába való kapaszkodással“. Itt már Brassai is méltán mondhatta volna Szarvas-sal szemben, amit Gyulai mondott neki, hogy ég és föld különbség választ el minket egymástól. Hiszen Brassainak utóbb teljesen igazolódott felfogása szerint nem a szavakon, hanem a mondatfűzésen dől el egy nyelv helyességének és nemzeti sajátosságának kérdése és elvi felfogásának lényegéhez lett volna következetlen, ha helyeselte volna azt az irányt, melyből Szarvas ellene hadakozott. Szarvas Gábor sirján friss volt még a hant, mikor tanítványa és utódja Simonyi magyarázni és igazolni kénytelen Szarvas híveivel szemben a Nyelvőr irányváltozását. S eléggé jellemző, hogy érvei között az új grammatikai iskola nagyhirű külföldi képviselői mellett épen Brassai felfogását is felsorakoztatja.

Ellenszenvének másik oka szintén lényegbe vágó ugyan, de abban Brassainak nem volt igaza. S ez az, hogy a Nyelvőristák azt az irányt képviselték, mely az uraltáji rokonságot hirdette s ez irányhoz tartozott Budenz is. Brassai kezdetben gúnyolódik azzal a felfogással, mely a magyar nyelv sajátos jellemvonásait a rokon nyelvekből akarja magyarázni s nem magából a nyelv természetéből; nem tetszik neki a „halzsírszagú atyafiság“. De később — már *A magyar mondat* idejében — beismeri, hogy nincs többé kifogása az uraltáji rokonság ellen, sőt a finnel való rokonságot maga is „valószínűnek“ tartja. De a rokon nyelvek tanulására már nem szánta rá magát. És Szarvas Gábor. abban keresi haragjának egyik okát, hogy Budenz, akiről Brassai egy ízben úgy nyilatkozott, hogy egy újan „cseperedett nyelvészünk“ megint összezavarta az ú. n. igekötők tisztulni kezdő kérdését, erre úgy visszavágott Brassainak, hogy máig is elfeledkezett rá felelni. Brassainak és Budenznek e polemijával később foglalkozni fogunk. Itt csak Brassainak a Nyelvőrrel szemben elfoglalt álláspontja magyarázatául említettük fel.

Mely kérdésekben állott tehát szemben Brassai a Nyelvőrrel? A Nyelvőr is hirdette, mint Brassai, hogy szegény nyelv nincs s ez a vád csak a fordítók lomposságából és kényelemszeretetéből táplálkozik. A Nyelvőr is vallotta, miként Brassai, hogy az irodalmi nyelv örök és igazi forrása a nép nyelve, szüntelen vérkeringése a tájszólások. A Nyelvőr is hirdette, mint Brassai, hogy a nyelv-

helyesség kérdésében a nyelvérzék meghallgatandó. De itt mégis egy nem lényegtelen különbségre kell rámutatnunk. S ez az, hogy Brassainál a nyelvérzék megfélelmezhetetlen hatóság volt, Szarvasnál kétség esetén a nyelvtörténet szolgáltatta adatok döntöttek. Szarvas elfogadta majdnem minden kritika nélkül a nyelvtörténet igazoló adatait. Brassai felhasználta ugyan — miután Hunfalvy figyelmeztette a nyelvtudomány e módszeres eljárására — az adatokat, de nem feltétlenül, hanem kritikával. És ezt a kritikát annál jogosabban alkalmazta, mert nyelvtörténeti tanulmányai alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy nyelvünk sohasem volt teljesen mentes idegen (latin, német, stb.) hatásoktól. A kereszténység felvételének korában az idegen papok s a magyarság közötti viszonyt — ha átkot szórnak is rá — olyannak képzelem, amilyen az angol misszionáriusok és a zului négerék között. Heltai Gáspárt megmagát idézi annak igazolására, hogy helyes magyarságért nem mehetünk mindig vissza a múltba. Budenz azt a tételt bizonyítja és erősítgeti Brassaival szemben, hogy a nyelvérzéknek, mely nem egyéb, mint egy nyelv mindennapi használatán alapuló biztos tudása s mint ilyennek, nincs szava a nyelvtudomány kérdéseiben s nem döntő érv. Brassai ezzel szemben ragaszkodik ahhoz a nézetéhez, hogy igenis a nyelvérzék megfélelmezhetetlen s Budenz ne adjon neki leckét, mert „ebből neki még sok tanulnivalója van“. Szarvas Gábor a nyelvérzék kérdésében nem ért egyet Budenzcel, de Brassai azt állítja s ebben Ballagi is igazat ad neki, hogy a Nyelvőríták mindnyájan a nyelvérzék eltompulásában sinylenek s a nép beszédét „hallani hallják, de érteni nem értik“.

Brassai erős meggyőződéssel hirdette már jóval az új-grammatikai iskola előtt, hogy a nyelvészetben a szillogizmus „így kell lenni“-je helyett az analogia „úgy van“-ja az úr, mint nálunk senki más. S mégis elég gyakran bocsátkozik nyelvi alakok és mondatfűzési sajátosságok magyarázatánál deduktív okoskodásokba. És nem veszi észre, hogy a nyelv, mint minden más produktum, a használat által folytonosan változik, a szavak jelentése módosul, az analógiás képzések egybefonódnak, összeszövődnek s így sok következetlenség és logikátlanság áll elé. Szarvas Gábor szemérveti, hogy Brassai nem ismeri el azt az igazságot, hogy amit a „nyelv-szellem egyszer megteremtett s életben tart, annak jónak s helyesnek kell lennie“. Igaz, hogy Brassai számtalanszor hadakozik a nyelvhasználattól már elfogadott szók, kifejezések és vonzatok ellen. De ugyanezt a következetlenséget Szarvas Gábor is szám-

talanszor elköveti, mikor olyan új szókat is kárhoztat, melyeket a használat elfogadott s melyek helyett nemhogy más, jó szókat ajánlana, de amelyeket maga is széltében használ. Brassai szerint Szarvas Gábor még feltételes kegyelmet sem ismer olyan szabálytalan képzésű szóknak, melyeket a használat életben tart, pedig a szokás „hatalmasabb minden nyelvészeti elveknél, szabályoknál és törvénycikkeknél“ s az oly sokat „hurbolt nyelvérzéknek“ is ez az alapja. És végső elemzésben csak az új szokásnak az ő szokással való harcáról van szó. Szarvas Gábor módszeresen képzett nyelvész, aki a nyelvtörténet és a rokon nyelvek területéről nem távozik, bármilyen szép elméletek és elvek kedvéért sem. Brassai megvesztegethetetlen, tiszta és éber nyelvérzéke és nagyon alapos nyelvtudományi ismeretei mellett — filozófus is volt, aki kedvvel üzte a nyelvi tények filozófiai, magasabb szempontból való magyarázatát. Nem szeretnök, hogy félreértsenek. Nem arról az ő korában divatos nyelvtudományi metafizikáról van szó, amely a szógyökök és jelentéseik között megfelelő „adaequátóságokat“ keresett, mint ő mondja, s amit visszautasít és kipellengérez, hanem a mondatfűzésben nyilatkozó munkájáról a nyelv geniusának. Ezt a szempontot Szarvas Gábor mindig gúnyolta s az orthologia következetesen kiutasította a nyelvtudományból.

Balogh Péter, aki Brassaitól nyelvészeti kérdésekben nagyon sokat tanult s akinek vele heves polemiái voltak, egyízben méltán panasolja, hogy nem tudni miért, divatba jött a nyelvi jelenségek filozófiai szemléletét és magyarázását bizalmatlansággal tekinteni; pedig meggyőződése, hogy a vizsgálás ez emelkedett szempontjának kitiltásával a nyelvtudomány csak veszíthet.

Brassainak mindkét oldalon szemére vetették álláspontja két-kulacsosságát. Szarvas azt mondotta róla, hogy egész gondolkodása, a nyelvről és jelenségeiről vallott felfogása, ismételt nyilatkozatai a nyelv dolgában a konzervatív érzelemtől — az orthologia táborába utalja s mégis érthetetlen hevességgel az ellen hadakozik. Ballagi pedig, akit szinte durva kötődéssel Bloch Mór(ic)nak mond s kinek szótáránál azt az egyetlen érdemét állapítja meg, hogy a neologismusokat válogatás nélkül összegyűjtötte, azt mondja róla, hogy hiába hadakozik a neológiával, tulajdonképen ő is neologus. Hoi itt az igazság?

Brassai egy ízben így foglalja össze a két irányról véleményét: „A palaeologia akarata jó, ügye szent, de eljárása rossz, célszerűtlen, kártékony. A neológiának is meg kell adni, hogy jó

volt az akarata, mert a nyelvet tökélyesíteni óhajtotta. De rossz volt az elve, mert a nyelvszegénység hamis eszméjéből indulván ki, a tökélyesítést a magyar nyelv *minden áron* való gazdagításával akarta eszközölni.¹⁾ Ez a nyilatkozat nem igazít el. Elismeri mindkét irány jó akaratát, de elítéli mindkettő eljárását. Van azonban egy másik nyilatkozata, amely némileg eloszlatja kételkedésünket.²⁾ Ballagi „következetlenséggel“ vádolja őt, mert hevesen támadja a Nyelvőr-consortiumot, holott ezek az ő részén volnának. Erre így felel Brassai: „Igen-igen nagy különbség van az én álláspontom és a Nyelvőristáké közt a neologusokkal szemben. *A neologianak egy fontos, sőt voltaképi előnye van a Nyelvőrista felett*“. A neologus a nyelvet szerves lénynek tekinti, mely eszköz a gondolatok kicserélésére. Szócsinálásban nem téveszti el a célt, hogy a szó az egymást értés szerve legyen. Ha néha hibázik, vagy megbocsájtatható, vagy ha nem, kigyomláható! „Szóval a neologus — és én is vele kevés kivétellel — azt hisszük, hogy *ő egészben véve a nyelvet fejleszti és gyarapítja*. A Nyelvőrista azonban a nyelvet élettelen, rideg anyagnak tekinti, ezt bontja szét és rakja össze s nem gondol sem az egészek, sem az elemek további működésével. Kritikája olyan, mint az anatomus kése, mely a holttestben szerveket fedez fel, de ezeknek élő szerepe ismeretlen marad előtte.³⁾

E nyilatkozat fogantat ad kezünkbe álláspontja megítélésére. Ebből látjuk, hogy Brassai közelebb állott a neologióhoz, mint a Nyelvőrhez s azt is, hogy miért. Ő a nyelvet nem holt anyagnak tekintette, melyet ízekre lehet szedni, mint az anatomus a holttestet ízekre szedi, hanem szerves lénynek, melynek rendeltetése az érzelmek és gondolatok kicserélése. Az a „szóhasogatás“, melyet az etymologia alapján álló nyelvtudósok végeztek, nem tetszhetett annak, aki *A magyar mondat*-ról szóló korszakos tanulmányait azzal a híressé vált „elfogultsággal“ vezette be, hogy ő a nyelvet csak az emberrel kapcsolatban tudja vizsgálni. És kétségtelen, hogy Brassai — habár elég gyakran járt el következetlenül a nyelvhelyesség egyes adott kérdéseiben — mikor színt kellett vallania, hogy hát melyik irányhoz is áll közelebb, alapvető elvi felfogásához e nyilatkozatában következetes maradt.

Próbáljuk ezek után levonni e fejtegetések tanulságait.

¹⁾ Egy hirdetés, Magyar Nyelvőr, 1872.

²⁾ A magyar nyelv Ellenőre. 1882.

³⁾ Gál K. Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen. 30–31. l.

A nyelvhelyesség kérdésében három nézetet lehet egymástól elkülöníteni. Egyik az *irodalomtörténeti*. Ezt vallja Szarvas Gábor és a Nyelvőr egész tábora. Eszerint a nyelvhelyesség kérdésének mértéke a múlt idők nyelvhasználata s a helyesség kérdésébe csak az szólhat bele, aki ismeri a régi nyelvet. Ez a felfogás nem ismeri el az analógiás képzéseket. A hangtörvényeken alapuló változásokat hol elismerik, hol nem. Megdönthetetlenül helyes ez az álláspont? Lehet-e egy nyelv fejlődését elmúlt korok fejlődési fázisainak álláspontjáról nézni, értékelni és irányítani? Mikor még azt is tudjuk, hogy mennyi idegen hatás alatt fejlődött nyelvünk mind a mai napig? Aztán vajjon egy beszélt nyelvnek kell egy régen letűnt irott nyelvhez alkalmazkodnia? Nem természetesebb volna, hogy az irott nyelv alkalmazkodjék a beszélt nyelvhez? Aztán mely korig menjen vissza a kutatás a nyelvhelyesség kérdésében? Ha ezt a felfogást magunkévá tesszük, ebből logikusan az következik, hogy a régi nyelvhasználatból való eltérés — már helytelen, már romlás, ami pedig nyilván ellenmond a tényeknek. Hiszen akkor a nyelv megmerevednék, megállana fejlődésében s nem tudna eleget tenni a haladó kor fejlődése mellett rendeltetésének.

A másik felfogás, melyet Schleicher és Müller Miksa képviselnek, a *természettudományi*. Eszerint a nyelv élő szervezet, mely folytonosan változik s így fejlődik. E fejlődést megállítani nem lehet, ha egy nyelvi alak kifejlődött, joga van hozzá, hogy éljen. Amit többen használnak, az a jobb, amit általánosan használnak, az a legjobb. A nyelvjárások a nyelv valóságos vérkeringése. A nyelvhelyesség kérdésében mindenki szakértő. Első pillanatra is látszik e nézet tarthatatlansága. Ha az általános használatú szó a legjobb, akkor két vagy több ilyen használat közül egyik sem lehet jobb. És ha most egy új alak válik általánossá, akkor az a jó? Hát a régi most már jó lesz vagy rossz? Ha az általános használat dönt, akkor egy keletkező új alak nem egyezik meg a használattal, tehát helytelen. Így változtatni sem szabad a nyelven s ezért merevedik meg; vagy ha nem, akkor a helyesség ellen való szüntelen vétkezés révén fejlődik.

A harmadik nézet az *új grammatikai iskola* álláspontja. Kiindulópontja az, hogy a nyelv a közlés eszköze. Ebből foly, hogy az a nyelvhasználat a legjobb, amely a közlendőt legjobban közli. És rossz az a nyelvi alak, amely a közlendőt vagy nem, vagy tévesen érteti meg a hallgatóval. A nyelvhelyesség kérdését részben a beszélő, nagyobb részben a hallgató érdeke dönti el.

Látni való, hogy ez az álláspont lényegében ugyanaz, mely a használatot tekinti legfőbb normául. De itt meggondolandó, hogy egy kifejezés nem azért jó, mert használatban van, hanem azért van használatban, mert jó. A nyelvhelyesség kérdésében nem a nyelvtudós és nem a statisztikus dönt, aki a használatot megfigyeli, hanem a nyelvfilozófus, másrészt a nyelv avatott kezelője, a jó szónokok és írók. „A nyelv nem egyszermindenkorra kibocsátott papírpénz, melynek anyaga, mennyisége és értéke változtathatatlanul meg van állapítva, nem is természeti produktum, melynek az embertől független élete, mozgása van, hanem műtermék, mely változik és kopik, mert használják, de fejlődik és javul is.“¹⁾

Ez volt a nyelvtudomány álláspontja a nyelvhelyesség kérdésében, mikor Szarvas Gábor meghalt és a Nyelvőr szerkesztését Simonyi vette át. Az új szerkesztővel új irány kezdődik a Nyelvőr életében. Simonyi a beköszöntőjében röviden körvonalozza programját. Az elvi fejtegetéseket háttérbe szorítja, a tudományos eredményeket népszerűsíti. Olvasóit akarja munkatársakul megnyerni: „hiszen már maga nyelvérzéke képesít mindenkit, hogy anyanyelve s kivált a nyelvművelés kérdéseire hozzászólhasson, mert ez utóbbiakban az eligazodás nagyrészt a nyelvérzék s az izlés dolga.“ Budenz és Szarvas Gábor még megleckéztették azt, aki nyelvérzékére hivatkozva mert hozzászólni a nyelvhelyesség kérdéseire. És Szinnyi József Szarvas Gáborról szóló nekrológiájában²⁾ már azt mondja, hogy „a nyelvhelyesség kérdésében ma már eltér felfogásunk a Szarvas Gáborétól.“

Szarvas Gábor hívei hamar észrevették a Nyelvőr irányváltását. A szerkesztőt interpellálják e miatt.³⁾ Hivatkoznak Noreen, Darmesteter, Setälä, Gaston Paris-ra, kik szerint: „nem a nyelvtudomány ítéli meg a nyelvbéli kifejezés helyes vagy helytelen voltát, hanem a közhasználat“. S hivatkoznak Brassaira, aki legújabbban azt tanítja, hogy nyelvi kérdésekben a norma az usus és a grammatikai szabályok nem kötelezők. (Fővárosi Lapok, 1895. III. 16.) Hiszen ez — mondják — a mult minden tévedésének szentesítése. Simonyi feleletében — kiméletesen ugyan, de mégis megmondja, hogy Szarvas nem méltatta eléggé, hogy az irodalmi

¹⁾ E nézetek ismertetését lásd Nyelvtud. Közlemények 1893. Sebestyén K.: Adolf Noreen, Über Sprachrichtigkeit.

²⁾ Egyetemes Philologiai Közlöny, 1895.

³⁾ Magyar Nyelvőr, 1896.

nyelvnek bizonyos fokig mégis külön s a nyelvjárásoktól független élete van. És idézi Humboldtöt, aki nem tart mindent a nyelv javításának és gazdagításának, ami első tekintetre annak látszik, mert ügyelni kell az illető nyelv sajátosságaira. Aztán a nyelvhelyesség kérdéseit nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval a nyelvhasználat nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése.“ Ez a felelet igazolja Brassait, aki a régi nyelvet nem tartotta normának, aki gúnyolódott a „göcseji utassal“, de elejétől végig a magyar nyelv sajátos alkatát eltorzító „kocsintások“ ellen harcolt.

A kritika és kifogás a Nyelvőr ellen csak nem némul el. Kifogásolják, hogy színvonala alább szállott, tárcaszerű cikkek vannak benne s igen sokat dicsér, kritikája veszít szigorúságából. A felelet megint az, hogy a Nyelvőrnek a nyelvhelyesség és nyelv-mívelés kérdéseivel gyakorlatilag kell foglalkoznia és nem kenyere a csupán gáncsolásban kimerülő módszer. Ime, az a „magas philologia“, melyet Brassai annyiszor emlegetett gúnyosan, most már megértőbb.

A *Jelenkor* (szerk. Palágyi Menyhért) 1896-ban pályázatot hirdet idegen szóknak magyar szavakkal való fordítására. Sebestyén Károly¹⁾ élesen kikel a szócsináló düh, a tökéletes tájékozatlanság ellen s kérdi: „Megváltozott a Nyelvőr célja azóta, hogy Szarvas Gábor 1872-ben az első számban kifejtette? . . . Tanítványa Simonyi Zsigmond Szarvas Gábornak vagy ellenfele? Követője-e halála után, aki volt munkatársa, jobb keze életében? Miért dicsérnek bennünket? Hogy merik azt mondani, hogy a Magyar Nyelvőr megjavult Szarvas óta, mert az az ember arra törekedett, hogy nyelvünket elszegényítse, eldurvítsa?“

Dr. Gál Kelemen.

¹⁾ A nyelvújítók. Magyar Nyelvőr, 1896.

Emlékezés Dávid Ferencre, halálának 350-ik évfordulóján.¹⁾

A brassói unitárius egyházközség nagyrabecsült lelkésze felkért, hogy tartsak egy felolvasást nagy vallásalapítónkról, *Dávid Ferencről*, aki épen 350 évvel ezelőtt szenvedett mártirhalált szép Déva várának egy.sötét börtön odujában. Eleget téve a felhívásnak, hálát adok Istennek, hogy épen református templomban szólhatok Dávid Ferencről, mert ebben a tényben az idők szellemének kiengesztelődését látom.

Dávid Ferenc eszményi alakja sok ideig el volt felejtve, nemcsak azért, mert a magyarnak jellemző vonása a nagy embereiről való megfélekedezés, hanem azért is, mert unitárius volt. A történelmi igazság azonban bontakozik a legnagyobb magyar reformátor megítélésében. Ma már a más nézetet vallók is elismerik, hogy Dávid Ferenc a reformáció fejlődési fokain mindenütt nagy volt és maradandót alkotott. Ma már, mi erdélyi unitáriusok sem vagyunk magunkra. Különösen a világháboru óta Anglia és Amerika unitáriusainak megmozdulása reánk tiszteletet és megbecsülést hozott minden felekezet részéről. Dávid Ferenc eszméi pedig útat törtek az új világba is és épen a napokban hallottuk a Dávid Ferenc halálának 350-ik évfordulóján rendezett ünnepségen, az amerikai kiküldött unitárius lelkész, Melvin S. Welke-től, hogy ők is jól ismerik és nagyrabecsülik a mi Dávid Ferencünket.

A számomra engedélyezett rövid időt használva, szólani akarok *Dávid Ferenc jelentőségéről* s arról, hogy *mit köszönhetünk neki, mi, Erdélyiek?*

Dávid Ferenc a XVI. sz. szülöttje. E században alig volt csendes, nyugodt hely egész Európában. Mindenfelé tülekedés, szorongás; erős csatákat vívnak karddal és tollal, s nagy átalakulások vannak. A politikai és társadalmi ellentétek mellett most már egy

¹⁾ Felolvasatott a brassói unitárius egyházközség Dávid Ferenc emlék-ünnepélyen a református templomban 1929. nov. 24-én.